

Rostlinné motivy reliéfních kachlů středověkého Brna

IRENA LOSKOTOVÁ

Abstrakt: V reliéfech brněnských středověkých kachlů lze vystopovat některé rostlinné prvky, které nemají přímou vazbu na vlastní obsah reliéfu, ale pouze vyplňují jeho volné plochy. Sledování takové doplňující výzdoby umožňuje definovat širší kolekce kachlů s různými reliéfy na různých lokalitách.

Klíčová slova: Kamnové kachle – středověk – rostlinný motiv.

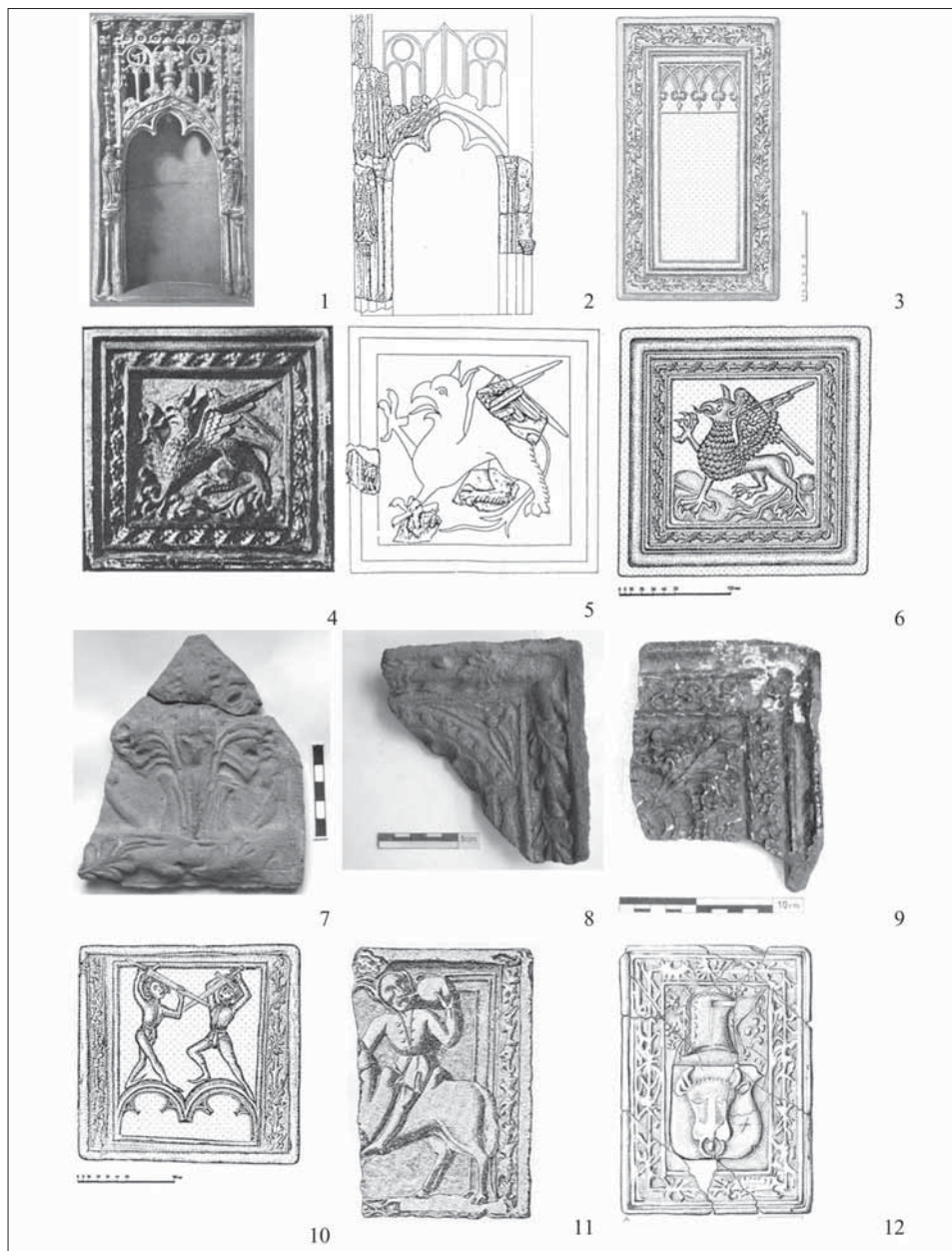
Plant Motifs in the Reliefs of Medieval Tiles from Brno

Abstract: Some of the reliefs on medieval tiles from Brno feature plant motifs that are not directly related to the main artistic content, but merely fill blank areas. The observation of this kind of supplementary decoration enables discrimination between large collections of tiles with various reliefs from different locations.

Key words: Stove tiles – Middle Ages – plant motif.

Vegetabilní motivy hrají v reliéfech středověkých kachlů různou, většinou však druhořadou roli. Pouze několika zástupcům rostlinné říše se podařilo zaujmout klíčové místo ve výzdobných kompozicích především díky symbolice s nimi spojené. Sem spadají četná vyobrazení stromů života či poznání, vinné révy horizontálně se pnoucí na výžlabkových kachlích a také rozety vycházející přímo z růžových květů šípkového keře, případně inspirované jinými přírodními květy či jejich stylizovanými kombinacemi. Nad jejich původní symbolikou čistoty, lásky a mlčenlivosti vítězí postupně dekorativnost a v pozdním středověku se s nimi setkáváme v nejrůznějších variantách jako s dominantním prvkem dobového ornamentu. Bez zajímavosti však nejsou ani více či méně stylizovaná vyobrazení stromů, keřů a květů vyplňující volné plochy v reliéfech ČVS. Shodné detaily ve způsobu jejich ztvárnění poukazují na možnou příbuznost různých motivů, v nichž byly uplatněny. Spojovacím prvkem je tu výtvarný rukopis autora matrice, z jehož ruky tyto doplňkové výzdobné prvky vzešly. Výjimkou jsou jednodušší motivy, které byly díky široké a dlouho trvající oblíbenosti často kopirovány.

V brněnském materiálu takto zdomácněla sukovatka, silnější osekaná větev ovitá pružným stonkem s členitými lístky, rámuje centrální motiv čtvercové či obdélníkové ČVS s různým obsahem. V Brně se poprvé objevuje po polovině 15. století v těsné návaznosti na produkci budínské královské dílny, kde tato sukovatka rámuje několik typů kachlů tzv. rytířských kamen vyráběných zde v letech 1454–1457 pro Ladislava Pohrobka (obr. 1.1, 4; Holl 1958, 291–294; 1971, 199–201). Podobnými kamny v rezné i glazované podobě byl vybaven i královský hrad Špilberk (obr. 1.2, 5; Cejnková–Loskotová 1994). S jednotlivými, zeleně glazovanými typy ve stejném rámování se setkáváme i v areálu středověkého Brna, v prostoru minoritského kláštera (obr. 1.6; Jordánková–Loskotová 2005, 448). Sukovatka se tu stejně jako v budínském souboru uplatňuje jako univerzální výzdobný prvek rámování, doplňující v dalších desetiletích prokazatelně domácí kachlovou tvorbu druhé poloviny 15. století. Na přelomu druhé a třetí třetiny 15. století se stále ještě pod vlivem budínské dílny uplatnila na dvou typech kachlů v glazovaných kamnech s rytířskou tematikou ze Starobrněnské 8 (Jordánková–Loskotová–Merta 2004, 581–582). V případě prvním v kombinaci s centrálně umístěnou rozetou (rezné zlomky stejného kachle pocházejí i z další brněnské lokality, Kapucínského nám. 5, uloženo v MZM, inv. č. 120288), které bude věnován prostor v další části tohoto příspěvku, ve druhém případě rámuje obdélné okno zakončené v horní čtvrtině dvěma překrývajícími se řadami liliovitě ukončených lomených oblouků (obr. 1.3). V rezné variantě ji nacházíme na zlomcích obkládacích panelů z Orlí 16 (obr. 1.7; Peška

Obr. 1. 1 – Buda, palác, typ 4 z tzv. rytířských kamen se sukovatkou lemující hrotitý oblouk (podle Holl 1958, 257, obr. 79); 2 – Špilberk, torzo kachle budínského typu 4 (MuMB, inv. č. 318591, 322383–8); 3 – Brno, Starobrněnská 8 (MuMB, č. akce 49/97); 4 – Buda, palác, typ 1 z tzv. rytířských kamen (podle Holl 1958, 254, obr. 74); 5 – Špilberk, zlomky kachle budínského typu 1 (MuMB, inv. č. 322389, 322391–4); 6 – Brno, minoritský klášter (MuMB, inv. č. A 434423–4, 434439); 7 – Brno, Orlí 16 (Archaia Brno, inv. č. A1/06–126/92, 96); 8 – Brno, Starobrněnská 8 (MuMB, č. akce 49/97); 9 – Brno, Petrov (MZM, bez inv. č.); 10 – Brno, Dvořákova 14 (MuMB, inv. č. 6378); 11 – Brno, Křížová 30 (podle Franz 1903, 165, obr. 33); 12 – Brno, Husova 15 (MuMB, bez inv. č.).

Abb. 1. 1 – Budapest, Palast, Typ 4 vom sogenannten Ritterofen (nach Holl 1958, 257, Abb. 79); 2 – Brno, Spielberg, Kacheltorso vom Budapester Typ 4 (MuMB, Inv.-Nr. 318591, 322383–8); 3 – Brno, Starobrněnská 8 (MuMB, Grabung Nr. 49/97); 4 – Budapest, Palast, Typ 1 vom sogenannten Ritterofen (nach Holl 1958, 254, Abb. 74); 5 – Spielberg, Kachelbruchstücke vom Budapester Typ 1 (MuMB, Inv.-Nr. 322389, 322391–4); 6 – Brno, Minoritenkloster (MuMB, Inv.-Nr. A 434423–4, 434439); 7 – Brno, Orlí-Str. 16 (Archaia Brno, Inv.-Nr. A1/06–126/92, 96); 8 – Brno, Starobrněnská-Str. 8 (MuMB, Grabung Nr. 49/97); 9 – Brno, Petrov (MZM, ohne Inv.-Nr.); 10 – Brno, Dvořákova-Str. 14 (MuMB, Inv.-Nr. 6378); 11 – Brno, Křížová-Str. 30 (nach Franz 1903, 165, Abb. 33); 12 – Brno, Husova-Str. 15 (MuMB, ohne Inv.-Nr.).

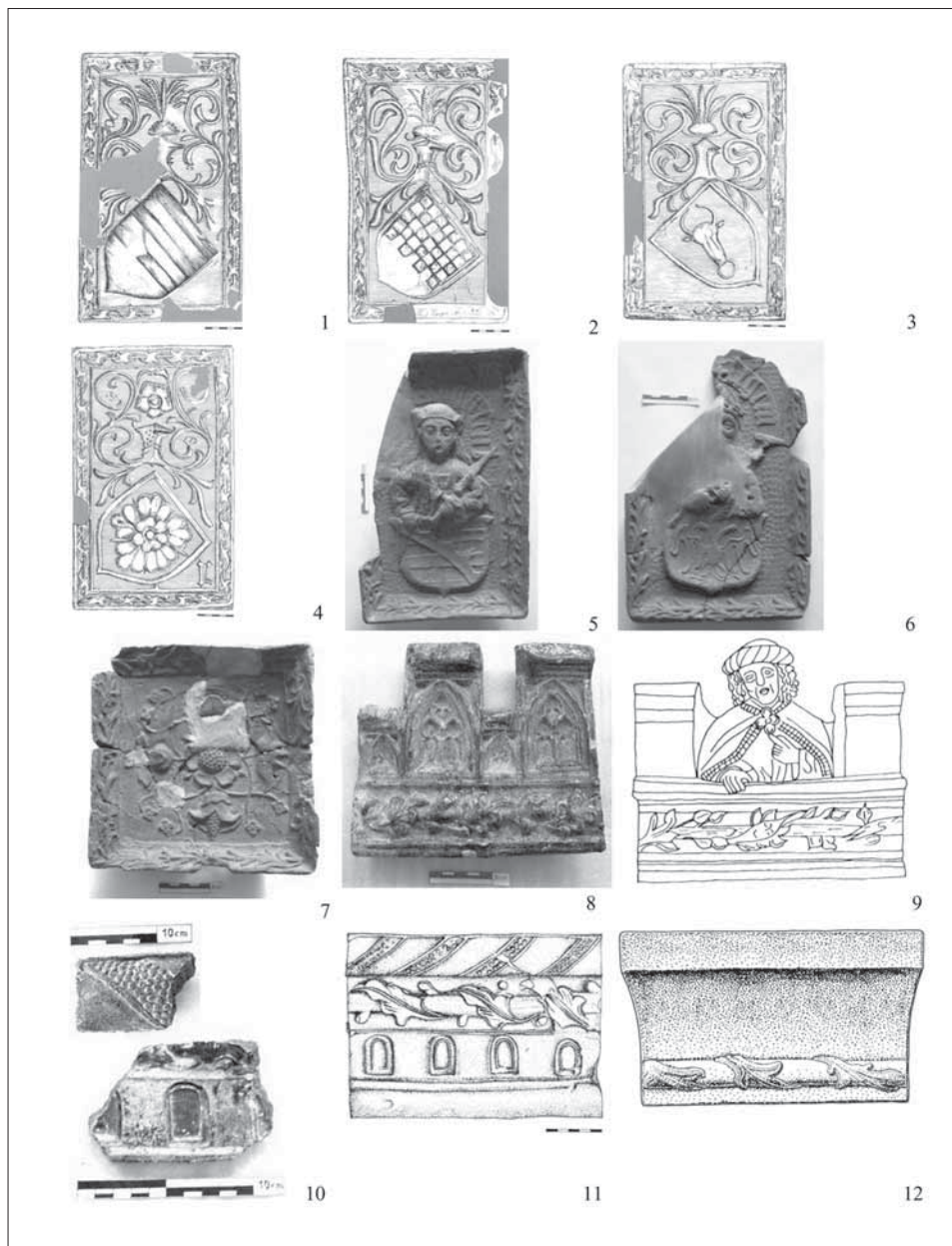
2006). V některých případech doplňuje sukovatka centrální motivy pouze po stranách reliéfů, jako je tomu v případě šermířské scény z Dvořákovy 14 (obr. 1.10; Michna 1977, 38; Loskotová–Žákovský 2008) či dnes bohužel ztraceného torza šaška ze Starého Brna (obr. 1.11; Křížová 30; Franz 1903, 165, obr. 33). O dlouhodobé oblíbě svědčí zjednodušené provedení sukovatky rámuující kachle s erbem pánů z Pernštejna (obr. 1.12) z úpatí svahu pod Špilberkem (dnešní Husovy 15), kam byly vyvezeny s dalším domovním odpadem z blízkého města (Hanák–Loskotová 1996, 145). Vznik těchto kachlů lze zařadit ke konci 15. století. Spojení schematizované sukovatky na kachlích s erby předních moravských i českých rodů není v dobovém moravském kontextu ojedinělé. Sérií několika rodových znaků (páni z Pernštejna, Kunštátu, Cimburka a Rožmberka) se honosí kachlová kolekce hranického zámku (obr. 2.1–4; Miloš–Michna–Sedláčková 1998, 29–33). Erby saských kurfirťů (obr. 2.5), římského císaře (obr. 2.6), ale i centrální rozety (obr. 2.7) rámuje podobně zjednodušená sukovatka z dvacátých či třicátých let 16. století na hradě Cvilín (Tymonová 2005, 458–459; Pavlík–Vitanovský 2004, 254, kat. č. 690, 691; 306, kat. č. 1225).

Do první poloviny 16. století pak spadá zlomek dalšího z brněnských kachlů, kde sukovatka v archaickém provedení rámuje nový výzdobný prvek, renesanční arkádu s trojlístými květy ve cviklech (obr. 1.8; Starobrněnská 8). Současně se však během tohoto období setkáváme, nutno upozornit že častěji, s redukovanou podobou sukovatky, která se mění na schematickou klikatku rámuující ve čtvercovém formátu umístěné rozety (např. Petrov; obr. 1.9) a tzv. schlíplé či zklamané lvy (k tomu podrobněji Loskotová–Menoušková 2008, v tisku).

V podobě horizontálně položeného prutu nacházíme sukovatku také na zeleně glazovaném panelu ukončeném cimbuřím s hrotitými okny z konce 15. století (Michna 1977, 29) a rovněž i na kachli římsovém z první poloviny století šestnáctého. V případě římsového kachle se sice jedná jen o několik zlomků z nejméně dvou exemplářů, zeleně a žlutě glazovaného (obr. 2.10), jeho rekonstrukci nám však usnadňuje shodný, zeleně glazovaný kachel z olomouckého Petrášova paláce (obr. 2.11; Sedláčková 2000, 61). Naopak kompletně dochovaný panel rovněž s horizontálně umístěnou sukovatkou (obr. 2.8) je uložen v tzv. staré sbírce Muzea města Brna. Krom obecné informace o brněnském původu zde však žádné další nálezkové okolnosti nejsou uvedeny. V redukované podobě, bez sledované sukovatky, jej známe z místních analogií, a to hned v několika exemplářích z minoritského kláštera (Jordánková–Loskotová 2005, 449) a v jednotlivých zlomcích z Petrova a Kapucínského nám. 8 (zde v reálném provedení; Měchurová 1991, 160). Stejným způsobem použil motiv sukovatky i autor panelu s polopostavou knížete či proroka (obr. 2.9) ze švýcarského kláštera Wydenkloster (Jona, kanton Sankt Gallen) v poslední třetině 15. století (Ziegler 1968, 59–60, 75). Proměnu sukovatky v hladké břevno, ovinuté v detailech podobnými lístky můžeme pozorovat na římsovém kachli druhé poloviny 15. století z Bernu (obr. 2.12; Roth Kaufmann–Buschor–Gutscher 1994, 214, kat. č. 252).

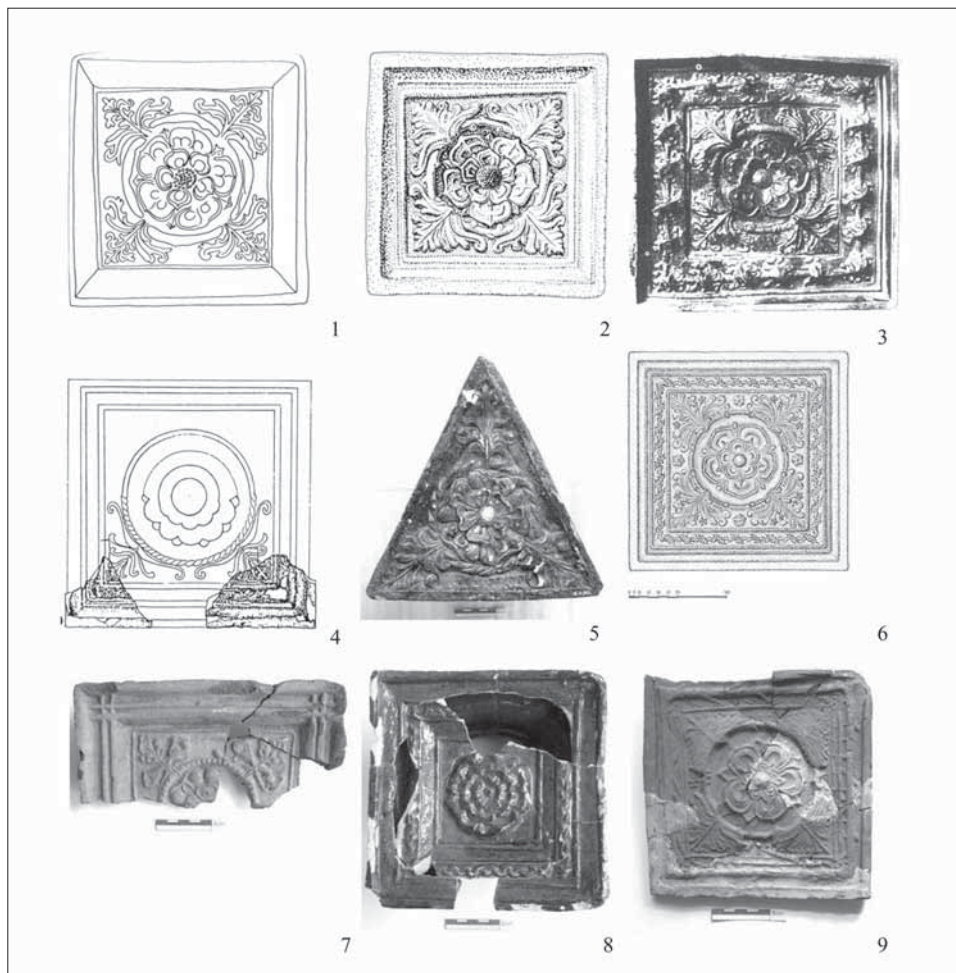
Nejen z brněnských nálezů, ale i z četných zde uvedených analogií je patrné, že sledovaný motiv sukovatky nalezl široké uplatnění v různém sociálním prostředí měšťanských domů, šlechtických sídel i zeměpanského hradu. V centru pozornosti zde setrval ještě i v první třetině 16. století, kdy už jej na „mateřských“ kachlích budínských nenacházíme.

Časté spojení sukovatky s dalším oblíbeným rostlinným motivem – rozetou, nás opět odkazuje na již zmiňovaná výrobní centra. Počátek jejího užívání je kladen k roku 1450 (Ziegler 1968, 73) a během druhé poloviny 15. století se objevuje opakovaně a v různých variantách (obr. 3.1, 2; srov. Roth Kaufmann–Buschor–Gutscher 1994, 209–213). Na možnost švýcarského původu tohoto motivu upozornil už Štefan Holčík (Holčík 1972). Z hornorýnských dílen se přes oblast kolem Bodamského jezera rozšířil i do českých zemí a Uher (Tamási 1995, 19). V padesátých letech 15. století se objevuje mezi dalšími typy výrobního okruhu souvisejícího s tzv. rytířskými kamny (typ 16) v budínském hradě (obr. 3.3; Holl 1971, 179, obr. 153, 199). Do brněnského prostředí se zřejmě dostává spolu s dalšími produkty budínské dílny ve stejném období, a to nejen na zeměpanský hrad Špilberk (obr. 3.4; Cejnková–Loskotová 1994, 187–188), ale i do centra středověkého města (obr. 3.5;

Obr. 2. 1–4 – Hranice, zámek (podle Miloš–Michna–Sedláčková 1998, 29–33); 5–7 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 690–2, M 685); 8 – Brno (MuMB, inv. č. 7000); 9 – Švýcarsko, Wydenkloster (podle Ziegler 1968, 75); 10 – Brno, Mečová 2 (MuMB, inv. č. 432744, 432748); 11 – Olomouc, Petrášův palác (podle Sedláčková 2000, 61); 12 – Bern (podle Roth Kaufmann–Buschor–Gutscher 1994, 214, kat. č. 252).

Abb. 2. 1–4 – Hranice, Schloß (nach Miloš–Michna–Sedláčková 1998, 29–33); 5–7 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 690–2, M 685); 8 – Brno (MuMB, Inv.-Nr. 7000); 9 – Schweiz, Wydenkloster (nach Ziegler 1968, 75); 10 – Brno, Mečová 2 (MuMB, Inv.-Nr. 432744, 432748); 11 – Olomouc, Petráš–Palais (nach Sedláčková 2000, 61); 12 – Bern (nach Roth Kaufmann–Buschor–Gutscher 1994, 214, Kat. Nr. 252).

Obr. 3. 1 – Zürich, Lindenhof (podle Ziegler 1968, 73, obr. 24); 2 – Bern (podle Roth Kaufmann–Buschor–Gutscher 1994, 213); 3 – Buda, palác (podle Holl 2003, 267, obr. 13); 4 – Špilberk (MuMB, inv. č. 322402–4); 5 – Brno, nám. Svobody 25 (MuMB, inv. č. 6490); 6 – Brno, Starobrněnská 8 (MuMB, inv. č. 49/97-435-878); 7 – Brno, Starobrněnská 8 (MuMB, inv. č. 49/97-435-865); 8 – Brno, Mečová 2 (MuMB, inv. č. 206077); 9 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 683).

Abb. 3. 1 – Zürich, Lindenhof (nach Ziegler 1968, 73, Abb. 24); 2 – Bern (nach Roth Kaufmann–Buschor–Gutscher 1994, 213); 3 – Budapest, Palast (nach Holl 2003, 267, Abb. 13); 4 – Spielberg (MuMB, Inv.-Nr. 322402–4); 5 – Brno, nám. Svobody (Freiheitsplatz) 25 (MuMB, Inv.-Nr. 6490); 6 – Brno, Starobrněnská-Str. 8 (MuMB, Inv.-Nr. 49/97-435-878); 7 – Brno, Starobrněnská-Str. 8 (MuMB, Inv.-Nr. 49/97-435-865); 8 – Brno, Mečová-Str. 2 (MuMB, Inv.-Nr. 206077); 9 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 683).

nám. Svobody 25; Michna 1972; 1977, 18–19; obr. 3.6; Starobrněnská 8; Jordánková–Loskotová–Merta 2004, 581). Brněnské kachle jsou svým výtvarným rukopisem i rámováním sukovatku úzce spojeny s budínskými produkty. Z této závislosti se vymaňují až na samém konci patnáctého (obr. 3.7; Starobrněnská 8), především však počátkem 16. století (obr. 3.8; Mečová 2). Podobné zjednodušující tendence se projevují i na kachlích s rozetou ze slezského Cvilína (obr. 3.9).

Mezi detailně propracované vedlejší vegetabilní motivy z brněnské kachlové produkce se řadí kalichovité květy lučních zvonků vyrůstající vždy ze třech rohů ČVS směrem k centrálně umístěnému, šikmo položenému štítu s českým lvem (obr. 4.1; Dominikánská 15), respektive moravskou orlicí (obr. 4.2; Kapucínské nám.; Nekuda 1963, tab. XVII; Běhounská 4; Franz 1903, 144, obr. 11). Zatímco druhý z uvedených kachlů byl díky většímu počtu dochovaných exemplářů, pocházejících většinou z hrnčířských pecí na Kapucínském nám.

Obr. 4. 1 – Brno, Dominikánská 15 (MuMB, inv. č. A 406778); 2 – Brno, Běhounská 4 (MuMB, inv. č. 6397); 3 – Brno, Solniční 13 (MuMB, inv. č. 6383); 4 – Brno, Kapucinské nám., pec (podle Nekuda 1963, Tab. XVIII.); 5 – Brno, Kapucinské nám., pec č. 2 (MZM, inv. č. 5713); 6 – Brno, Pekařská 5 (podle Franz 1903, 163, obr. 31); 7 – Brno, Orlí 11 (MuMB, inv. č. 6389); 8 – Brno, Orlí 3 (MuMB, inv. č. 6388); 9 – Brno, Kapucinské nám., pec č. 2 (MZM, inv. č. 5805).

Abb. 4. 1 – Brno, Dominikánská-Str. 15 (MuMB, Inv.-Nr. A 406778); 2 – Brno, Běhounská-Str. 4 (MuMB, Inv.-Nr. 6397); 3 – Brno, Solniční-Str. 13 (MuMB, Inv.-Nr. 6383); 4 – Brno, Kapucinské nám. (Kapuzinerplatz), Töpferofen (nach Nekuda 1963, Tab. XVIII.); 5 – Brno, Kapucinské nám. (Kapuzinerplatz), Töpferofen Nr. 2 (MZM, Inv.-Nr. 5713); 6 – Brno, Pekařská-Str. 5 (nach Franz 1903, 163, Abb. 31); 7 – Brno, Orlí-Str. 11 (MuMB, Inv.-Nr. 6389); 8 – Brno, Orlí-Str. 3 (MuMB, Inv.-Nr. 6388); 9 – Brno, Kapucinské nám. (Kapuzinerplatz), Töpferofen Nr. 2 (MZM, Inv.-Nr. 5805).

(Nekuda 1963, 70–82), v odborné literatuře často zmiňován (naposledy Od gotiky 1999, kat. č. 325), novější a dosud také jedinou variantu s českým lvem k němu přiřazuje právě společná doplňková vegetabilní výzdoba.

Podobně se do jedné tvůrčí líhně řadí i další dva brněnské heraldické kachle. Rozvětvený keř s kulatými bobulemi vyrůstá uprostřed reliéfu mezi českým lvem a moravskou orlicí (obr. 4.4; Kapucínské nám.; Nekuda 1963, Tab. XVIII.; Nekuda–Reichertová 1968, tab. XCIII) nebo z pravého rohu kachle pod křídlem říšského orla (obr. 4.3; Solniční 13; Michna 1977, obr. 7:5; Špilberk; Jordánková–Loskotová 2002, obr. 13; Kapucínské nám.; Nekuda 1963, 76).

Poslední z brněnských rostlinných motivů provází sérii kachlů s biblickými a žánrovými motivy. Jedná se o listnatý strom s členitou korunou, v případě detailně propracovaného reliéfu s Adamem a Evou navíc obsypaný plody (obr. 4.7; Orlí 11; srov. Menoušková 1999, 380). Stejně pojatý strom se vypíná za zády Samsona bojujícího se lvem (obr. 4.8; Orlí 3; Franz 1903, 160, obr. 26; Kapucínské nám. 5; Měchurová 1991, 167), podobně jako před koněm trubače (obr. 4.6; Pekařská 5; Franz 1903, 163, obr. 31; obr. 4.5; Kapucínské nám.; Nekuda 1963, 72, Tab. XX; Kapucínské nám. 5; Měchurová 1991, 149, 157, tab. I.2) či v pozadí jelena štvaného psem (obr. 4.9; Kapucínské nám.; Nekuda 1963, 73, Tab. XXII). Kachle těchto tří sérií zatím nejsou doloženy z mimobrněnských lokalit a pro jejich místní původ svědčí i jejich zastoupení v náleзовých celcích z okolí hrncířských pecí na Kapucínském náměstí. V této dílně vznikaly v poslední třetině 15. století kachlové kolekce s jednotlivými vegetabilními prvky provázejícími heraldické, biblické i žánrové motivy.

Širšího uplatnění se dočkaly další rostlinné motivy ze stejného prostředí. Největší oblibu si získal keř s drobnými kapkovitými lístky na delších prutech rámuující oboustranně lva skloněného nad ošátkou s mláďaty. Scéna symbolizující zmrtvýchvstání (obr. 5.7) je brněnskou variantou výtvarně dokonalejšího budínského originálu (typ 11, Holl 1958, 268, 92 káp; Michna 1974, 197, Abb. 16; Loskotová–Menoušková, v tisku), kde je jediným rostlinným prvkem sukavotka po obvodu ČVS. Zmíněný keř či jednotlivé jeho větve naopak nacházíme na dalších domácích lokalitách ve spojení s různými reliéfy. Doplňuje trojici žánrových motivů ze slezského Cvilína – štvaného jelena (obr. 5.2), sokolníka (obr. 5.3) a šlechtický pár (obr. 5.1), starozákonního Samsona vítězího nad lvem (obr. 5.8) a hrncíře při práci pod jednoduchým přístřeškem z jihočeského Landštejna (obr. 5.9; Pavlík–Vitanovský 2004, 262, kat. č. 779). Cvilínský sokolník se ještě v redukované verzi objevuje na několika zlomcích a torzech z nejméně dvou rezných exemplářů v Třebíči (obr. obr. 5.5). Ze sledovaného rostlinného prvku je zachován pouze keř pod trupem koně. Pro další dekorativní vyjádření stejně jako pro psí dvojici před koňskými kopyty už místo nezbylo. Cvilínský reliéf pak spíše budí dojem druhotného doplnění této jezdecké figury. Do zdejší kolekce patří totiž ještě další identický sokolník, doplněný tentokrát pouze jedním psem umístěným před koněm poněkud nelogicky vertikálně (obr. 5.4). Rostlinný prvek tu nahrazují vícenásobné vlnovky. Tuto tezi podporuje i další torzo sokolníka, patrně z Kloboucka (obr. 5.6; Pavlík 2007, 86–7), jehož kompletní reliéf by mohl být totožný s trebíčským. Torzovitost nálezu z obou lokalit bohužel neumožňuje přesnější identifikaci. I zde je ale použit sledovaný rostlinný motiv, jehož výtvarný rukopis působí v celé skupině jako jednotlivý prvek.

Sledování doplňkových rostlinných motivů nám umožňuje definovat širší kolekce kachlových reliéfů jako součástí otopných zařízení instalovaných v různých lokalitách. Velkou roli tu samozřejmě hraje množství dochovaných exemplářů, ale vzdor tomuto handicapu lze hledat možné spojovací prvky mezi místy jednotlivých nálezu. V případě brněnských zástupců výše popisovaných kolekcí se s jejich početnějším zastoupením setkáváme v hradním prostředí jihočeského Landštejna a slezského Cvilína.

Vzájemné vazby v kachlové produkci jinak značně vzdálených lokalit (Brno, Landštejn, Cvilín) nacházíme totiž i v další sérii kachlových reliéfů druhé poloviny 15. století, věnované biblickým postavám mariánského cyklu, jehož součástí je Klanění sv. Tří králů. Zatímco ze Cvilína známe zatím jen jeden, zato z celé kolekce jediný exemplář Zvěstování (SZM v Opavě, inv. č. 54/421), v Brně i na Landštejně nacházíme vždy několik samostatných figur (podrobněji

Obr. 5. 1 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 681); 2 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 544); 3 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 544); 4 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 574; podle Kouřil–Prix–Wihoda 2000, 59, obr. 22); 5 – Cvilín (SZM v Opavě, inv. č. M 680); 6 – Třebíč, zámek (Muzeum Vysočiny Třebíč, inv. č. HA 655–7, 821, 1444, 1448, 1450, 1466); 7 – Kloboucko? (RM Mikulov, inv. č. A/K 340); 8 – Brno, Kapucínské nám., pec č. 2 (MZM, inv. č. 5852, 5852a, 5864, 5919, 5921–3, 5925, 5929); 9 – Třebíč (podle Nekuda–Reichertová 1968, 393, LXXXVIII.2); 10 – Landštejn (podle Pavlík–Vitanovský 2004, 262, kat. č. 779).

Abb. 5. 1 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 681); 2 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 544); 3 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 544); 4 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 574; nach Kouřil–Prix–Wihoda 2000, 59, Abb. 22); 5 – Cvilín (SZM in Opava, Inv.-Nr. M 680); 6 – Třebíč, Schloß (Muzeum Vysočiny Třebíč, Inv.-Nr. HA 655–7, 821, 1444, 1448, 1450, 1466); 7 – Kloboucko? (RM Mikulov, Inv.-Nr. A/K 340); 8 – Brno, Kapucínské nám. (Kapuzinerplatz), Töpferofen Nr. 2 (MZM, Inv.-Nr. 5852, 5852a, 5864, 5919, 5921–3, 5925, 5929); 9 – Třebíč (nach Nekuda–Reichertová 1968, 393, LXXXVIII.2); 10 – Landštejn (nach Pavlík–Vitanovský 2004, 262, Kat. Nr. 779).

Jordánková–Loskotová 2007). Svědectvím užších kontaktů Brna s Landštejnem jsou i další totožné reliéfy kachlů s gryfem, a to v provedení, které zatím neznáme přímo z městského prostředí, ale ze zeměpanského Špilberku (Jordánková–Loskotová 2002, 561, obr. 4.2). Pro tyto archeologické doklady úzkých výrobních kontaktů však zatím v jiných pramenech podporu nenacházíme. Jediným vodítkem při hledání styčných bodů mezi oběma hrady by mohli být landštejnští páni Krajířové z Krajku. Příslušník tohoto šlechtického rodu Lipolt z Krajku byl zřejmě už v roce 1468 špilberským hejtmanem, později sudím brněnské cúdy (1492–1498) a roku 1504 sudím nejvyšším (Jordánková–Loskotová 2002, 577). Osobně však Landštejn nedržel. Ten při dělení rodového majetku v roce 1487 připadl bratru Jiřímu a po jeho smrti (1492) jej spravoval další z bratrů Kunrát (Menclová 1972, 481–482). Podobně vágní se jeví vztahy ke slezskému Cvilínu. Ten byl mezi léty 1493–1521 spravován a rovněž opraven a přestavován Jiřím ze Šelnberka a Kosti (Kouřil–Prix–Wihoda 2000, 41). Nová

kamna s výše uváděnými kachli bychom mohli spojovat právě s těmito představami, ale osoba stavebníka nám v tomto směru neposkytuje žádné interpretační možnosti ve věci brněnských exemplářů ze sledovaných souborů.

Pátání po souvislostech se za těchto okolností nejeví jako perspektivní cesta k řešení dané problematiky. Doplnkové výzdobě na kachlích nebyl nejspíše přikládán žádný význam a její volba byla ponechána na výrobcí. Spojovacím prvkem těchto kolekcí je tedy řemeslník, tvůrce kachlových forem, jehož výtvarný rukopis je rozpoznatelný v tématicky odlišných reliéfech. K této oblasti řemeslné výroby nám však archivní prameny žádnou stopu neposkytují. K řešení by s největší pravděpodobností nepřispěl ani rozbor materiálu, neboť finální výrobky nebyly zřejmě v těchto případech předmětem obchodování. Nejschůdnější se jeví cesta transportu kresebných předloh či přímo dřevěných matric, čemuž by napovídala i variabilita výsledných reliéfů. Jako perspektivní se jeví analýza výtvarného rukopisu jednotlivých reliéfů, na jehož základě by bylo možné lépe definovat výrobní okruhy, tedy jakési „kachlové hutě“. V brněnském materiálu se tímto způsobem dosud podařilo vymezit dvě skutečně rozsáhlé kolekce sledovatelné na více lokalitách, přičemž obě spojují doplňkové výtvarné prvky, v jednom případě architektonické (kachle ze série Klanění, Jordánková–Loskotová 2007), ve druhém rostlinné (keř s kapkovitými lístky). U ostatních definovaných souborů se společnými rostlinnými prvky zatím můžeme počítat s místními výrobci kachlů, kteří dodávali kamna do brněnských interiérů.

Kresby: Janina Szyc – obr. 1.2, 12. Augustin Štrof – obr. 1.3, 6, 10; 3.6; 4.1, 7, 8; 5.7.

Foto: Čeněk Pavlík – 5.6, ostatní autorka.

Zeichnungen: Janina Szyc: Abb. 1.2, 12. Augustin Štrof: Abb. 1.3, 6, 10; 3.6; 4.1, 7, 8; 5.7.

Foto 5.6 – Čeněk Pavlík, die Übrigen von der Verfasserin.

Tato práce vznikla v rámci VZ MSM 0021 622 427.

K tisku doporučil prof. PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc.

Literatura

- CEJNKOVÁ, D.–LOSKOTOVÁ, I., 1994: Rytířská kamna na Špilberku, Forum brunense, 181–188.
- FRANZ, A., 1903: Alte Ofenkacheln, Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, Band III, Heft 1–2, 9–188.
- HANÁK, V.–LOSKOTOVÁ, I., 1996: Švédský zákop před Brnem, Forum brunense 1995/1996, 143–153.
- HOLČÍK, Š., 1972: Kachlová pec z 15. storočia na Bratislavskom hrade, Zborník Slovenského národného múzea 66, 101–116.
- HOLL, I., 1958: Közepkori kályhacsempék magyarországon I, Budapest Régiségei XVIII, 211–300.
- 1971: Közepkori kályhacsempék magyarországon II, Budapest Régiségei XXII, 161–207.
- 2003: Der Mathias–Beatrix–Ofen der budaer Werkstatt (1480er Jahre), Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 54, 255–272.
- JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I., 2002: Špilberská kachlová kamna a jejich stavebníci, AH 27, 555–587.
- 2005: Kachlová kamna v prostorách minoritského kláštera v Brně, AH 30, 445–457.
- 2007: Kachlová kamna pozdního středověku v královském městě Brně, BMD 20, 325–380.
- JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I.–MERTA, D., 2004: Odras domácí války v produkci brněnských kamnářů druhé poloviny 15. století, AH 29, 581–597.
- KOUŘIL, P.–PRIX, D.–WIHODA, M., 2000: Hrady českého Slezska. Brno–Opava.
- LOSKOTOVÁ, I.–MENOŠKOVÁ, D., 2008: Kachle se lvím motivem. Příspěvek ke způsobům zobrazování lva na neheraldických reliéfech ČVS kachlů na příkladech z Brna a Uherského Hradiště. In: Sborník k životnímu jubileu Zdeňka Měřínského, v tisku.
- LOSKOTOVÁ, I.–ŽÁKOVSKÝ, P., 2008: Šerm ve středověkém Brně z pohledu jednoho kamnového kachle, BMD 20, v tisku.
- MENCLOVÁ, D., 1972: České hrady. Díl druhý. Praha.
- MENOŠKOVÁ, D., 1999: Ikonografie a ikonologie v kontextu středověkých reliéfně zdobených kachlů z Brna, AH 24, 375–385.
- MĚCHUROVÁ, Z., 1991: Předběžné výsledky výzkumu na Kapucinském nám. 5 a 8 v Brně, AH 16, 145–168.

- MICHNA, P. J., 1972: Příspěvek historické archeologie k dějinám tzv. „královského domu“ v Brně, VVM 24, 264–271.
- 1977: K vývojové a typologické charakteristice moravských středověkých kachlů, Sborník památkové péče v Severomoravském kraji / Státní památková péče v Severomoravském kraji 3, 7–44.
- MILOŠ, S.–MICHNA, P.–SEDLÁČKOVÁ, H., 1998: Pozdněgotické a renesanční kachle ze zámku v Hranicích. Hranice.
- NEKUDA, V., 1963: Nálezy středověkých hrnčířských pecí na Moravě, ČMMZ XLVIII, Vědy společenské, 57–84.
- NEKUDA, V.–REICHERTOVÁ, K., 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
- OD GOTIKY 1999: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. Sv. 2 Brno. K. Chamonikola (ed.). Brno.
- PAVLÍK, Č., 2007: Gotické a renesanční kachle pod Ždánickým lesem, RegioM 2007. Sborník Regionálního muzea v Mikulově, 74–90.
- PAVLÍK, Č.–VITANOVSKÝ, M., 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikono- grafický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- PEŠKA, M., 2006: Objev pozdněgotických kachlů s rytířskými motivy v domě na Orlí ulici č. 16 v Brně. 23.5.2006, http://www.archaiabrno.org/home_cs/?acc=zapisnicek&blog_archive_date=200605.
- ROTH KAUFMANN, E.–BUSCHOR, R.–GUTSCHER, D., 1994: Spätmittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern. Herstellung und Motive. Bern.
- SEDLÁČKOVÁ, H., 2000: Kamnové kachle a hrací karty z archeologických průzkumů v prostoru Petrášova paláce. In: Petrášův palác v Olomouci. Dějiny • Stavebně historický průzkum • archeologie, 57–108. Olomouc.
- TAMÁSI, J., 1995: Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Vergleichsuntersuchungen zu den Werkstattbeziehungen zwischen dem oberrheinischen Raum und Ungarn. Budapest.
- TYMONOVÁ, M., 2005: Kachle se znaky saských kurfiřtů z rodu Wettinů z hradu Cvilína, AH 30, 457–469.
- ZIEGLER, P., 1968: Die Ofenkeramik der Burg Wädenswil. Zürich.

Zusammenfassung

Pflanzenmotive auf Brünner mittelalterlichen Reliefkacheln

In den Reliefs Brünner mittelalterlicher Kacheln lassen sich einige Pflanzenelemente ausmachen, die zum eigentlichen Inhalt des Reliefs keine direkte Verbindung haben, sondern lediglich dessen freie Flächen ausfüllen.

Die Betrachtung solcher ergänzender Verzierungen ermöglicht es, eine breitere Kollektion von Kacheln verschiedener Fundstätten mit verschiedenen Reliefs zu definieren. Verbindendes Element dieser Kollektion ist folglich der Handwerker, der Schöpfer der Kachelformen, dessen künstlerische Handschrift auch in thematisch unterschiedlichen Reliefs zu erkennen ist. Zu diesem Gebiet der handwerklichen Produktion liefern uns die Archivquellen jedoch keinerlei Spuren. Höchstwahrscheinlich würde noch nicht einmal eine Materialanalyse zur Klärung beitragen, denn die Endprodukte waren in diesen Fällen offenbar kein Gegenstand, mit dem gehandelt worden wäre. Am gangbarsten erscheint der Weg, den die Zeichenvorlagen oder direkt die Holzmatrizen bei ihrem Transport genommen haben, worauf auch die Variabilität der letztendlichen Reliefs hindeutet. Als vielversprechend erscheint eine Analyse der künstlerischen Handschrift der einzelnen Reliefs, auf deren Grundlage man die Produktionskreise, gewissermaßen also irgendwelche „Kachelhütten“ definieren könnte. Im Brünner Material ist es auf diese Weise bislang gelungen, zwei tatsächlich umfangreiche Kollektionen abzugrenzen, die an mehreren Fundstätten beobachtet werden konnten, wobei beide durch ergänzende künstlerische Elemente verbunden sind, in einem Fall architektonische (Kacheln aus der Serie Anbetung, Jordánková–Loskotová 2007), im anderen Fall Pflanzenmotive (Strauch mit tropfenförmigen Blättern). Bei den übrigen definierten Kollektionen mit gemeinsamen Pflanzenelementen (Glockenblumen, Beerensstrauch, Laubstrauch mit gegliedertem Krone) muß bislang mit lokalen Kachelproduzenten gerechnet werden, welche Öfen für Brünner Interieurs geliefert haben. Eine Ausnahme bilden einfachere Motive, die Dank einer weitverbreiteten und langanhaltenden Vorliebe häufig kopiert wurden.

Übersetzung: Bernd Magar